

Олена Голота

ПОДОРОЖНІ ТВОРИ МАЙКА ЙОГАНСЕНА

MIKE JOHANSEN'S TRAVEL NOVELS

DOI: 10.58407/litopis.250615

© О. Голота, 2025. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0250-0845>

Подорожні тексти Майка Йогансена – це не лише відображення особистої пристрасті письменника, але й цікаві літературні експерименти. **Мета дослідження** – проаналізувати подорожні твори М. Йогансена, розглянувши гіпотезу про можливе започаткування письменником власного мандрівного жанру. Основний **метод дослідження** – компаративний аналіз мандрівного доробку письменника. Розглянуто тексти «Подорож людини під кепом», «Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести в Слобожанську Швейцарію», «Подорож у радянську Болгарію», «Подорожі у Дагестан», «Під парусом на дубі» та «Кос-Чагил на Ембі». У **висновку** роботи виявлено закономірність у прояві характерних авторських ознак серед подорожніх текстів М. Йогансена в залежності від назви твору. «Подорожі» більш експериментальні, експресивні та емоційні. Решта ж («Під парусом на дубі» та «Кос-Чагил на Ембі») вирізняється більшою кількістю побутових описів та стриманістю. Попри відсутність представлення нового жанру, встановлюються характерні ознаки подорожніх творів М. Йогансена.

Ключові слова: історія літератури, мандрівна література, українська література 1920–1930-х, подорож, Майк Йогансен, літературний репортаж.

Mike Johansen's travel novels are not only a reflection of the author's personal passion, but also interesting literary experiments. **The purpose of the publication** is to analyze M. Johansen's travel writings, considering the hypothesis of the creation of his own travel genre. The main **research method** was comparative analysis of the writer's traveling novels. Johansen's "Podorozh liudyny pid kepom", "Podorozh uchenoho doktora Leonardo i yoho maibutnoi kokhanky prekrasnoi Alchesty v Slobozhansku Shvaitsariiu", "Podorozh u radiansku Bolhariiu", "Podorozhi u Dahestan", "Pid parusom na dubi" ta "Kos-Chahyl na Embi" are examined. The **conclusion** of the work indicated a consistent pattern in the expression of distinctive authorial features among M. Johansen's travel texts depending on the novel's title. Therefore, "Travels" may be perceived as more experimental, expressive, and emotional. The distinguishing features of the other texts are the prevalence of residential descriptions and restraint tone. While these traits could not define the examined works as a particular genre, Johansen's individual travel writing attributes can be observed.

Key words: history of literature, Ukrainian literature of the 1920s and 1930s, travel literature, travel novel, Mike Johansen, literary reportage.

Серед визначних культурних діячів 1920–1930-х рр. одним із найяскравіших був Майк Йогансен – епатажний експериментатор, письменник, мовознавець, поліглот та мандрівник. Аналізу його творчості присвячували роботи Р. Мельників¹, Я. Цимбал², М. Васьків³, В. Агеева⁴ та ін. Однак попри зростання уваги науковців до творчості автора, чимало його робіт ще потребують уважних досліджень. Нашу увагу привернули саме мандрівні тексти письменника. Про закоханість у подорожі М. Йогансен неодноразово говорив на сторінках своїх творів, наведемо лише один приклад: «Навіть той камінь, порепаний і сонливий ... – і він подорожує. Людина ж – не камінь. Людина хоче подорожувати хоча б навколо

¹ Мельників Р. Майк Йогансен: ландшафти трансформацій: монографія. Київ: Смолоскип, 2000. 151 с.

² Цимбал Я. Творчість Майка Йогансена в контексті українського авангарду 20–30-х років. Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2003. С. 11.

³ Васьків М.С. Майк Йогансен: творчі ігри на межі сну і реальності. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Філологічні науки. 2015. Вип. 8. С. 99–106.

⁴ Агеева В.П. Ключ до розуміння тексту: «І наречуть йому химерне наймення: Йогансен». Йогансен М. Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію. Як будується оповідання. Поезії / Упоряд. і передм. Віри Агеевої. Київ: Віхола, 2023. С. 9–25.

свої власної квартирі, а тим паче в далекі краї»⁵. Письменник яскраво описував свою пристрасть до мандрів у творах та втілював у житті, допоки воно не було трагічно обірвано тоталітарним режимом.

Подорожі були однією із популярних тем як української, так і світової літератури 1920–1930-х рр. Українські літератори активно публікують свої враження від мандрів радянськими республіками та країнами за їх межами. М. Йогансен як один із активних мандрівників створює окремий корпус мандрівних текстів, більшість з яких мають промовисті назви «Подорож...». Така назва твору є доволі традиційною для текстів мандрівної тематики. Однак у післямові до збірки «Три подорожі» (1932) М. Йогансен претендує на відкриття окремого жанру в українській літературі: «Із того часу, як я написав був оцю книгу (і тим початок поклав новому для української літератури жанрові), немало уткло води Дніпром»⁶. Про який саме жанр він говорить, автор не уточнив, однак надалі зазначив: «Але в тому, що журналістський нарис двадцять восьмого року зробився для нас у тридцятьм році художньою легендою, то в тому є цікава мораль»⁷. Можна припустити, що письменник вважає себе родоначальником журналістського нарису або літературного репортажу. Однак побутування цих форм в українській літературі розпочалося ще до появи «Подорожі людини під кепом» (1928), яку мав на увазі М. Йогансен. Тож простежимо жанрово-стилістичні особливості подорожніх текстів письменника, розглянувши гіпотезу про можливе заснування ним окремого жанру в українській літературі.

До подорожніх текстів автора ми відносимо щонайменше шість творів. П'ять текстів було написано на основі власних мандрівок: «Подорож людини під кепом» (1928), «Подорож у радянську Болгарію» (1931), «Подорожі у Дагестан» (1932), «Під парусом на дубі» (1933), «Кос-Чагил на Ембі» (1936); ще один твір – це авангардний роман «Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести в Слобожанську Швайцарію» (1928). Залучення до розгляду останнього твору може видатися суперечливим, однак це цілком вмотивовано його відповідністю тематиці та хронотопу решти творів. Як подорожню літературу розглядає «Подорож доктора Леонардо...» і Я. Цимбал, зазначаючи: «У доробку М. Йогансена шість подорожей: починаючи з химерних пригод доктора Леонардо і чарівної Альчести до цілком реалістичних замальовок про нафтові промисли»⁸.

Окрім очевидної тематичної єдності, є ще один спільний момент між обраними нами текстами: як і в інших мандрівних творах, у «Подорожі доктора Леонардо...» автор не лише виступає як оповідач, але й стає активним учасником подій. Ще одним аргументом на користь того, щоб розглядати фікційний твір М. Йогансена в контексті його подорожніх текстів, на нашу думку, є безпосередні згадки, рефлексії чи посилання на роман у «Подорожі в радянську Болгарію». Водночас не в усіх творах слово «подорож» винесено в назву, це лише роман «Подорож ученого доктора Леонардо...» та репортажні «Три подорожі». Прикметно, що творами, які називаються «Подорожами», характерні й спільні жанрово-стилістичні особливості, у цьому плані вони протиставляються «Під парусом на дубі» і «Кос-Чагил на Ембі». Тож спробуємо розглянути гіпотезу про трактування «подорожі» як авторського жанру у творчості М. Йогансена.

Оскільки сам М. Йогансен не наводить ознак жанру, звернемося до сучасних досліджень аналогічної проблематики в українському літературознавстві. М. Шульгун окреслює «подорож» як метажанр з такими ознаками: сюжет мандрів як системотворча функція, використання просторових орієнтирів, герой-мандрівник, актуалізація руху, самопізнання та авторефлексії тощо⁹. Науковиця також зазначає, що загально визнаної типології «подорожей» поки не створено, зокрема через гібридність і дискусійність меж та ознак жанру. Її дослідження зосереджені на сучасних подорожах, однак є цілком релевантними до обраних нами для аналізу текстів М. Йогансена. Усі його «Подорожі» містять центральну фігуру самого письменника як мандрівника, сюжет спирається на процес руху під час подорожі, наявна велика кількість ліричних відступів та роздумів автора.

С. Чорноус також називає «подорож» окремим жанром, характеризуючи так різноманітні тексти: «від подорожньої нотатки до фантастичної подорожі»¹⁰. Науковиця наголошує на пограничності та еластичності жанру, що дозволяє йому вбирати елементи інших жанрів, поєднувати побутову та інтелектуальну манери спостереження над дійсністю,

⁵ Йогансен М. Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швайцарію. Київ: Знання, 2016. С. 4.

⁶ Йогансен М. Подорожі філософа під кепом. Київ: Темпора, 2016. С. 153.

⁷ Там само.

⁸ Цимбал Я. Творчість Майка Йогансена в контексті українського авангарду 20–30-х років. С. 11.

⁹ Шульгун М. Метажанр подорожі в контексті перехідного художнього мислення (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). Дис. ... докт. філол. наук: 10.01.06; 10.01.05. Київ, 2017. С. 43.

¹⁰ Чорноус С. Еволюція жанру подорожі у польській літературі. *Волинь–Житомирщина*. 2009. № 19. С. 106.

пропонувати різні системи цінностей в описі тощо. Складність визначення «подорожі» дослідниця пояснює також постійною еволюцією жанру. Динамічність його форми та критеріїв сприяє змішуванню із суміжними жанрами, зокрема мемуарами¹¹. Як і М. Шульгун, літературознавиця підкреслює важливість простору як визначального елементу подорожей. Це й вирізняє «подорож» як жанр від, наприклад, мемуарів, у яких основоположною є категорія часу¹².

Виділенню в окремий жанр також сприяє поєднання практичної та естетичної цінності подорожніх текстів¹³. Так, саме увага до простору була характерною ознакою роману «Подорож доктора Леонардо...». Наприкінці твору М. Йогансен розкриває свою мотивацію використати паперових героїв заради змалювання краси степу¹⁴. Цю рису помічали й сучасники автора. Володимир Куліш у спогадах пише: «Це перший мабуть того роду репортаж в українській літературі й перше “описання” лівобережного пейзажу в іронічному тоні»¹⁵. Так, дійсно, у романі М. Йогансен подає детальне змалювання красвидів тогочасної Слобожанщини, а це ще раз підтверджує зв'язок цього твору з мандрівними текстами письменника. Розглянемо жанрові особливості «подорожей» М. Йогансена.

Розпочати варто із «**Подорожі людини під кепом**» (1928), опублікованої найпершою. Саме вона відкриває збірку «Три подорожі», а отже й прокладає шлях новому жанрові, як зазначав автор. Хоча «Подорож людини під кепом» не була журналістським нарисом, сучасники в ній бачили насамперед публіцистичний текст.

Так, Григорій Гельфандбейн у рецензії на твори «Подорож людини під кепом» М. Йогансена та «По єврейських колоніях Криворіжжя та Херсонщини» І. Сенченка стверджує, що вони «навіть чи дадуть що-небудь для справи розвитку нарису»¹⁶. Далі критик аналізує, які критерії нарисового твору порушив М. Йогансен: «Основна вимога, що її пред'являємо до справжнього нарису, полягає в необхідності всебічно, глибоко і правдиво висвітлювати конкретні, актуальні, ймовірні факти»¹⁷. Водночас текст М. Йогансена «...вважає своєю поверховістю, легковажністю і відсутністю фактичного матеріалу. Незчисленні анекдоти, неперекональні сентенції, дешеві дотепи, що межують з глузуванням, – все єсть у Йогансена, але тільки не побут єврейських колоній Криворіжжя і Херсонщини»¹⁸. Зауважимо, що всі критиковані ознаки навпаки є цінністю та проявом авторської самобутності, якщо ми розглядаємо цей текст як перший у черзі формування нової жанрової форми. Важливим також було твердження Г. Гельфандбейна: «Складається враження, нібито основне в творі – не єврейські колонії, а “людина під кепом”, тобто Майк Йогансен»¹⁹.

Отже, активне авторське втручання в текст є чи не головною його ознакою. Такий підхід автора проявляється не лише в тотожності з оповідачем та головним героєм твору. Чільне місце серед його прийомів займають ліричні відступи, роздуми, звернення до читачів. Письменник одразу оприлюднює себе: «О пів до шостої на харківському вокзалі з'явилась фігура в пальто з армійського сукна, у великому кепові й з рюкзаком через плече»²⁰; «чоловік у великому кепові (це був я)»²¹; та мету подорожі: «Його цікавили дві справи: перша – як живуть євреї-хлібороби в степу»²². Прикметно, що навіть заявлена мета дослідити життя згаданої єврейської спільноти також умовна. Уже мандруючи потягом, оповідач уточнив: «Крізь сон я чув диспут ... чи може євреї бути селянином, а селянин – євреєм ... Я допитливий філософ, я давно вже винайшов, що селянин – це не національність, а євреї – це не професія, і перевіряти своїх висновків у диспуті не збирався»²³. Завершуючи твір, автор ще раз відсилає читача до цієї тези: «Я нічого не навчився з цієї подорожі, бо й раніше вважав, що євреєм – це не професія, а бути хліборобом – це не національна ознака; я побачив те, що й чекав побачити»²⁴.

Дійсно, описане М. Йогансеном швидше було приводом розкрити актуальні теми тогочасного суспільства, ніж детально розповісти про побут поселенців, створивши етнографічний опис. Це й зумовлює вихід за межі традиційного нариса, і наближує текст до художнього репортажу. Водночас як типові ознаки жанру «подорож» М. Йогансена можна

¹¹ Черноус С. Еволюція жанру подорожі у польській літературі. С. 106.

¹² Там само. С. 112.

¹³ Там само.

¹⁴ Йогансен М. Подорож ученого доктора Леонардо... С. 144.

¹⁵ Куліш В. Слово про будинок «Слово». Торонто, 1966. С. 22.

¹⁶ Гельфандбейн Г. Рец.: Майк Йогансен. Подорож людини під кепом, і Сенченко. По єврейських колоніях Криворіжжя та Херсонщини. Молодняк. 1929. № 5 С. 144.

¹⁷ Там само. С. 143.

¹⁸ Там само. С. 144.

¹⁹ Там само.

²⁰ Йогансен М. Подорожі філософа під кепом. С. 23.

²¹ Там само. С. 24.

²² Там само. С. 23.

²³ Там само. С. 26.

²⁴ Там само. С. 90.

виокремити такі: центральна фігура автора, сюжет мандрівки, велика кількість засобів комічного та ліричні відступи. Тож спиратимемось на ці ознаки і в аналізі наступних текстів.

Як уже було згадано, **«Подорож доктора Леонардо...»** (1928) розповідає про мандри вигаданих осіб, а не самого М. Йогансена, однак авторське «я» активно представлене в тексті. «Я» письменника також було персонажем: «Я, автор цієї повісті і отець Дона Хозе Перейра та його приятеля, рудого сетера Родольфо, так само як і багатьох інших персон, реальних і нереальних, що є в тій повісті»²⁵. Автор проявляється в тексті й для того, щоб прокоментувати події та інших персонажів. Наприклад, читач зустрічає «легендарну бабу (створеною нашою фантазією)», що щулить «своє старе око (вигадане, як сказано нами)»²⁶. Автор постійно веде нас за собою, як-от у рядку «покиньмо на деякий час наших героїв»²⁷, «свідомий і освічений читач знає»²⁸. Автор дискутує не тільки з читачем, але й з власними персонажами: «Я не можу засудити доктора Леонардо за те, що він склав такий ніжний вірш для неглибокої і неосвідченої жінчини»²⁹. Зрештою, в епілозі автор перериває сюжетну оповідь та порушує встановлену конвенційність і зізнається, що не зможе розповісти про те, що трапилось з доктором Леонардо, Доном Хозе Перейра та прекрасною Альчестою, адже він їх вигадав³⁰. Письменник відверто заявляє, що водив нас за носом, бо вважав, що читачам не надто цікаво буде читати лише описи Слобожанських пейзажів³¹. М. Йогансен стверджує: «Ніде не написано, що автор у літературному творі зобов'язався водити живих людей по декоративних пейзажах. Він може спробувати, навпаки, водити декоративних людей по живих і соковитих краєвидах»³². На нашу думку, це чергове підтвердження того, що **«Подорож доктора Леонардо...»** доцільно розглядати як мандрівний текст. Автор розгортає подорож місцевістю, вигадуючи картонних персонажів, однак простір та маршрут описані з оперттям на його досвід. Зрештою, автор не дозволяє про це забути, адже просував усюди «свою патлату голову»³³. Таким чином **«Подорож доктора Леонардо...»** схожа на **«Подорож людини під кепом»** такими характеристиками: провідна роль автора в тексті, центральний персонаж-мандрівник, засоби вираження комічного, ліричні відступи тощо.

«Подорож у радянську Болгарію» (1931) стає своєрідним продовженням двох попередніх творів, але вирізняється полемікою з критиками-сучасниками. На початку тексту зрозуміло, що згадана нами вище рецензія Г. Гельфандбейна про **«Подорож людини під кепом»** не залишила М. Йогансена байдужим: «Один з рецензентів ... дуже розсердився на мене, що в тексті моїм раз-у-раз трапляється займенник “я”»³⁴. І це твердження буде враховано у написанні нової подорожі: «Отже, слухаючи розумного рецензента, відтепер подорожую не сам, а в компанії»³⁵. Звісно, така «робота над помилками» супроводжується властивою М. Йогансену іронією. Його супутником став Чарльз Кінгслі – англійський письменник і проповідник XIX ст., автор книги про подорож **«Нарешті: Різдво у Вест-Індії»**. Він став постійним співрозмовником автора, коментатором та, ймовірно, головною його функцією було обґрунтування множинного займенника у творі: «Ми з преподобним отцем Чарльзом Кінгслі вибрались»; «Ми довго їхали»³⁶ тощо. Також у текст вплетено уривки книги **«Нарешті: Різдво у Вест-Індії»** у перекладі М. Йогансена, обрамлені у форму спогадів та розповідей проповідника: «Ось що згадав Чарльз Кінгслі»³⁷; «Кавърма вразила уяву високошановного отця Чарльза Кінгслі, й він розповів про гуачаро»³⁸.

Цей письменник, що «ожив» у творі М. Йогансена, дозволяє авторові послуговуватися прийомами, схожими з тими, що використовувались М. Йогансеном у **«Подорожі доктора Леонардо...»**, і підкреслити ігровий простір оповіді. Провідник потяга захоче висадити Чарльза як безбілетного попа, на що оповідач заперечує: «Але ж зважте, товаришу провідник, на той факт, що преподобний отець, ... як пасажир цього вагону є чистісінький витвір моєї нестримної фантазії»³⁹. Оповідач намагається аргументувати художню умов-

²⁵ Йогансен М. Подорож ученого доктора Леонардо... С. 13.

²⁶ Там само. С. 38–39.

²⁷ Там само. С. 49.

²⁸ Там само. С. 57.

²⁹ Там само. С. 48.

³⁰ Там само. С. 154.

³¹ Там само. С. 155.

³² Там само. С. 156.

³³ Там само.

³⁴ Йогансен М. Подорожі філософа під кепом. С. 90.

³⁵ Там само. С. 92.

³⁶ Там само. С. 97.

³⁷ Там само.

³⁸ Там само. С. 112.

³⁹ Йогансен М. Подорож ученого доктора Леонардо... С. 96.

ність персонажа: це «фантом», «фікція», «привид», «авторова вигадка», «літературний трюк», «абсолютно позбавлений найменших ознак реальності», «буття його суто номіналістичне»⁴⁰. Однак виявляється, що це недостатньо переконливі аргументи для провідника, адже він – прихильник школи літературної критики Іони Вочревісущого, з яким полемізує М. Йогансен.

Іона Вочревісущий – псевдонім Миколи Новицького, який у рецензії «Трагедія “фактика” анекдоти» (1930) критикує невідповідність літературних фактів дійсності у текстах М. Йогансена та його колег М. Куліша і М. Хвильового⁴¹. Так, провідник вважає: «Все, що написано в книзі, все це так-таки й було насправді ... Написано, що Дон Хозе Перейра перетворився на Данька Харитоновича Перерву під впливом соняшного проміння – значить перетворився»⁴². Згодом автор вміщує і пряму вказівку на роман: «Дехто з читачів, надто ж ті, що читали “Подорож ученого доктора Леонардо...”, може подумає»⁴³.

До можливих врахованих автором зауваг тогочасних критиків також можемо віднести більшу увагу до побаченого, включення до тексту статистичних даних, написів на вивісках, уривків із газет, більшу кількість розповідей місцевих мешканців тощо. Це дещо вирізняє цей твір від попередніх, однак загалом можна стверджувати про створення певного інтертекстуального поля між «Подорожжю людини під кепом», «Подорожжю ученого доктора Леонардо...» та «Подорожжю у радянську Болгарію». В усіх цих текстах зберігається іронічна манера письма, активна роль автора в тексті, реакція на сучасний літературний процес та присутні безпосередні посилання на інші твори письменника.

Зазначимо, що й відгуки критиків на «Подорож у радянську Болгарію» будуть схожими до попередніх. Наприклад, І. Михайленко, аналізуючи «Подорож у радянську Болгарію», називав її «репортажем», але й підкреслював недостатність фактажу та надмірний гумор: «Особливість Йогансенового “репортажу” в тому, що описи мандрів є для нього насамперед принагідний засіб подискутувати (на теми недискусійні) з мінімальною увагою до описуваних фактів. “Факт” – то наличка, під наличкою – Йогансенові виступи з “окремою думкою”, розбавлені довільними дотепами й побічними враженнями»⁴⁴. Отже, «Подорож у радянську Болгарію» вчергове утверджує характерні ознаки мандрівних текстів М. Йогансена: активну авторську роль, іронічність, розкриття тогочасних актуальних дискурсів тощо. Включена в текст полеміка з критиками допомагає нам також відстежити особливості творчого процесу письменника.

«Подорож у Дагестан» (1932) входить до збірки «Три подорожі», разом із «Подорожжю людини під кепом» та «Подорожжю у радянську Болгарію». Вже в перших рядках автор вказує, що «це буде третя подорож і подорож остання». Стильова манера твору дуже схожа на попередні «подорожі». У вступі письменник називає себе «творянином» та аргументує опис від першої особи можливістю для читача утотожити себе з автором⁴⁵. М. Йогансен знову полемізує з критиками, які звинувачували його в егоцентризмі та надмірному вживанні «я», він також зберігає вже традиційні для його «подорожей» ліричні відступи та звернення до читача: «У Донбасі я – громадянин автор і товариш творянин»⁴⁶; «коли читач таким способом сповнився належної поваги до далекомандрівної книги»⁴⁷. Хоча прямої вказівки на полеміку у творі немає, письменник на неї натякає: «Можлива річ, що всі ті розмови про політику є тільки декорація, тільки театральне оформлення реальної справи. Але цю думку я гнав геть, ледве вона встигла народитися»⁴⁸.

Наявні у творі також традиційний для М. Йогансена гумор і гра з текстом. У дорозі оповідачеві наснився сон про життя Гая Сергійовича Шайби, що вмотивувало вміщення в текст цілого оповідання «Життя Гая Сергійовича Шайби», насправді вже опублікованого раніше. Цей художній прийом дещо нагадує схожі вставки за участю Чарльза Кінгслі. Проте у цій подорожі, як і в «Подорожі в радянську Болгарію», М. Йогансен наводить більше побутових та статистичних даних, дещо менше у ній відвертого глузування та полеміки, однак це та сама «подорож», жанр якої вже кілька років розробляв письменник.

Суттєве нівелювання виокремлених раніше ознак жанру «подорож» М. Йогансена помітне у «Під парусом на дубі» (1933). Попри те, що це мандрівка, особливості нарації відрізняються від попередніх творів письменника. Відрізняється вже назва – у ній відсутнє слово «подорож». Зберігається вказівка на мотивацію мандрівки у передмові: «Історія

⁴⁰ Йогансен М. Подорож ученого доктора Леонардо... С. 96.

⁴¹ Новицький М. Трагедія «фактика» анекдоти. *Гарт*. 1930. № 1. С. 153–166.

⁴² Там само.

⁴³ Там само. С. 127.

⁴⁴ Михайленко І. З поточної журнальної прози. *Критика*. 1931. № 6. С. 104.

⁴⁵ Йогансен М. Подорожі філософа під кепом. С. 158.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Там само. С. 164.

⁴⁸ Там само. С. 169.

ця цікава і навчальна. Методи ці архаїчні й досі актуальні ... Я спробував описати їх із тією дозою любові й дружньої іронії, на яку вони заслуговують»⁴⁹. Проте тут фактично зникає полемічна спрямованість, зокрема реакції на літературний процес. Читач, однак, все ще має важливе значення для автора: «Але це вже в другій частині, а зараз нам треба...»⁵⁰; «щоб не лякати читача, я ціну замовчую»⁵¹. Манера оповіді стає більш згладженою та рівномірною. Увага розповідача насамперед зосереджена на зовнішніх подіях, а не на власних переживаннях. На завершення М. Йогансен натякає на можливу «звітність» цього тексту: «Що ж до того, що ми робили після мандрів по глухих кутах рибальських районів, то це до теми не стосується. В усякім разі ми одночасно управились подати уривків з нарисів у пресі і взяли посилену участь у сигналізації прориву»⁵².

Таку зміну в стилі зображення мандрівок можна пояснити двома чинниками. По-перше, ймовірно, тест був написаний заради заробітку, а отже, не мав для автора особливої естетичної цінності. По-друге, очевидно, що специфіка нарації змінюється як реакція на критику та посилення ідеологічного пресингу на українських письменників. Якщо в цьому тексті ще наявні, хоч і значно менше, традиційні гумор автора, діалогічність, метафоричність тощо, наступний мандрівний твір майже повністю відповідає колись заявленим радянським вимогам до мандрівного нарису й нівелює більшість індивідуальних стилістичних особливостей автора.

Цей нарис «Кос-Чагил на Ембі» (1936). Традиційно, М. Йогансен розпочинає подорож із роздумів у вступі. Однак стилістичні зміни помітні вже в мотивації написання твору: «Усе це мовиться до того, щоб розповісти про автомобільну дорогу з Астрахані до Гур'єва»; «Оця сама їзда в пустині, якої скоро не буде, бо вже будують залізниці, варта того, щоб її згадати»⁵³. Полемічний запал, актуальність змінюються ретроспективними замальовками та повільним описовим наративом.

На відміну від попередніх подорожей, у творі майже відсутній займенник «я», натомість подекуди трапляються узагальнені «ми»: «Ми ж не беремось пророкувати»; «За п'ятнадцять років ми вийшли вперед на ціле століття»⁵⁴. Перше «я» з'являється лише в третій главі, та не належить оповідачеві: «Ви чули, товаришу? – сказав директор. – Я зараз не можу, спробуйте зрозуміти це, я не можу!»⁵⁵. Загалом ця тенденція зберігається до кінця твору.

Зі звичних раніше особливостей подорожніх текстів М. Йогансена можна помітити спрямованість на читача («коли в читачевій уяві при цьому...»⁵⁶) та іронію («Колись раніше Казил Бас був великий джигіт, тобто по прикаспійській уяві перший чоловік, щоб украсти коня»⁵⁷; «він увійшов у партію і зробив те, чого зроду не було на землі»⁵⁸). Цьому тексту притаманні чітка структура та відсутність вставних елементів. Перед кожною главою автор вводить стислий виклад до кожного розділу у вигляді коротких речень. Вони можуть бути як послідовними, такими, що розгортають сюжет, («Народження хлопчика. Як уберегти вродливого хлопчика від пристриту? Баранячі роги на килимі. Баранячі роги на колоні»⁵⁹), так і не пов'язаними між собою, наче набір ключових слів до змісту («Червона голова. Зустріч ворогів серед пустині. Як фаланга ловить мух»⁶⁰). Завважимо також, що в оригінальному виданні 1936 р. зміст також був складений із цього стислого викладу⁶¹.

Отже, хоча автор відкрито й не заявляє про те, що він створив новий жанр, у творах, у назві яких з'являється слово «подорож», можна помітити певні специфічні характеристики. Таким «подорожам» притаманні: формальні експерименти, яскраво виражене авторське «я», велика кількість ліричних відступів, дотепів тощо. Хоча подорож є головною темою тексту, часто мотивом для початку подорожі виступає соціальне чи культурне питання. Автор постійно заграє з читачем та полемізує з критиками. «Подорожі» містять чисельні риторичні звертання, посилання й навіть дискусію з тогочасними критичними відгуками. «Подорож людини під кепом», «Подорож доктора Леонардо...», «Подорож у радянську Болгарію» та «Подорож у Дагестан» переплетені тематично та стилістично. Од-

⁴⁹ Йогансен М. Подорожі філософа під кепом. С. 263.

⁵⁰ Там само. С. 272.

⁵¹ Там само.

⁵² Там само. С. 326.

⁵³ Там само. С. 329–330.

⁵⁴ Там само. С. 326.

⁵⁵ Там само. С. 343.

⁵⁶ Там само. С. 341.

⁵⁷ Там само. С. 359.

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Там само. С. 378.

⁶⁰ Там само. С. 357.

⁶¹ Йогансен М. Кос Чагил на Ембі. Харків, 1936. С. 149.

нак за відсутності вагомих зауваг чи пояснень щодо новоствореного жанру самим М. Йогансеном, цих спільних ознак недостатньо для виокремлення зазначених творів в окремий жанр, адже притаманні їм риси в принципі характеризують авторський стиль М. Йогансена. Водночас «Подорожі» М. Йогансена відповідають метажанру «подорожі», який окреслили М. Шульгун та С. Черноус.

Що стосується творів «Під парусом на дубі» та «Кос-Чагил на Ембі», то попри те, що ці тексти відрізняються від решти «подорожей», вони все ще відображають досвід автора-мандрівника та містять ряд впізнаваних авторських ознак, тому, вважаю, недоречно відносити до метажанру «подорожі» лише частину мандрівних творів М. Йогансена. На мою думку, найдоцільніше говорити про притаманність текстам синкретичних жанрових ознак, тобто наявність характерних рис як нарисів чи репортажів, так і «подорожей» водночас. Можна погодитися з Я. Цимбал, що «вони [“подорожі”] легко прибирають форму інших суміжних жанрів. Вони багатогранні й еклектичні і водночас тяжіють до розшарування й розпаду на самостійні фрагменти-складові»⁶². Загалом дослідниця пропонує розглядати такі твори як предтечу нового журналізму⁶³.

Детальний аналіз подорожніх творів М. Йогансена дозволив встановити закономірності у зміні жанрово-стильових характеристик текстів у залежності від назви твору та часу його створення. «Подорожі» автора більш експериментальні, експресивні та емоційні. «Під парусом на дубі» та «Кос-Чагил на Ембі» вирізняються більшою кількістю побутових описів і стриманістю автора. Жанрове та стилістичне різноманіття цих текстів дає багатий матеріал для вивчення розвитку української мандрівної літератури. Такі подорожні тексти містять ознаки як індивідуальної стильової манери, так і насильницької «корекції» творчих пошуків письменників, які живуть у доволі контрольованому літературному просторі.

References

- Ageieva, V. P. (2023). *Kliuch do rozuminnia tekstu: "I narechut' yomu khymerne naimenniia: Yohansen. Podorozh uchenoho doktora Leonardo...; Yak buduietsia opovidannia; Poezii"* [The key to understanding the text: "And they shall give him a fantastic name: Yohansen. The journey of the Doctor Leonardo...; How to build a novel; Poems" / Compiled and prefaced by Vira Ageieva]. Kyiv: Vikhola. pp. 9–25.
- Chornous, S. (2009). *Evoliutsiia zhanru podorozhi u polskii literaturi* [The Evolution of the Travel Genre in Polish Literature]. *Volyn'- Zhytomyrshchyna –Volyn-Zhytomyr regions*, 19, P. 106–113.
- Kulish, V. (1966). *Slovo pro budynok «Slovo»* [A word about the “Slovo” house]. Toronto, Canada.
- Mel'nykiv, R. (2000). *Maik Yohansen: Landshafty transformatsiy* [Maik Yohansen: Landscapes of transformations] [Monograph]. Kyiv: Smolosky
- Mykhailenko, I. (1931). *Z potochnoi zhurnalnoi prozy* [From current magazine prose]. *Krytyka – Criticism*, 6, P. 93–108.
- Novytskyi, M. (1930). *Trahediia «faktyka» anekdoty* [The tragedy of “factual” anecdotes]. *Hart – Temper*, 1, P. 153–166.
- Senchenko, I. (1929). *Po yevreiskikh koloniiakh Kryvorizhzhia ta Khersonshchyny* [On the Jewish colonies of Kryvyi Rih and Kherson]. *Molodniak – Youngsters*, 5, P. 143–145.
- Shulhun, M.E. (2017). *Metazhanr podorozhi v konteksti perekhidnoho khudozhnoho myslennia (kinets XX – poch. XXI st.)* [Metagenre of Travel literature in the Context of Transitional Artistic Consciousness (the end of the 20th – beginning of the 21st century)] *Doctor's thesis*. Kyiv: Taras Shevchenko Kyiv National University. [in Ukrainian].
- Tsymbal Ya.V. (2003) *Tvorchist Maika Yohansena v konteksti ukrainskoho avanhardu 20–30-kh rokiv*. [Creative works by Mike Yohansen in the Context of Ukrainian avant-guard of the 1920s-1930s] *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: T.H. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Vas'kiv, M. S. (2015). *Maik Yohansen: Tvorchy ihry na mezhi snu i real'nosti* [Maik Yohansen: Creative games on the border of dream and reality]. *Naukovi zapysky Berdyans'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Ser.: Filolohichni nauky, (8), 99–106.
- Yohansen, M. (1936). *Kos Chahyl na Embi* [Kos Chagil on Embi]. Kharkiv, Ukraine.
- Yohansen, M. (2016). *Podorozh uchenoho doktora Leonardo i yoho maibutnoi kokhanky prekrasnoi Alchesty u Slobozhansku Shvaitsarii* [The journey of the scholar Dr. Leonardo and his future lover, the beautiful Alchesta, to Slobzhansky Switzerland]. Kyiv, Ukraine.
- Yohansen, M. (2016). *Podorozhi filosofa pid kepom* [The philosopher's travels under the cap]. Kyiv, Ukraine.

Голота Олена Віталіївна – аспірантка кафедри літературознавства ім. В. Моренця Національного університету «Києво-Могилянська академія» (вул. Сковороди, 2, Київ, 04070, Україна).

⁶² Цимбал Я. Творчість Майка Йогансена в контексті українського авангарду 20–30-х років. С. 12.

⁶³ Там само.

Holota Olena– PhD student at the V. Morenets department of literary studies, National university of “Kyiv-Mohyla Academy” (2 Skovorody str., Kyiv, 04070, Ukraine).
E-mail: olena.holota@ukma.edu.ua

Дата подання: 12 березня 2025 р.

Дата затвердження до друку: 25 листопада 2025 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Голота, О. Подорожні твори Майка Йогансена. *Сіверянський літопис*. 2025. № 6. С. 139–146.
DOI: 10.58407/litopis.250615.

Цитування за стандартом APA

Holota, O. (2025). Podorozhni tvory Maika Yohansena [Mike Johansen's travel novels]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, P. 139–146. DOI: 10.58407/litopis.250615.

